

7.0 "Jentegymnastikkens forvirring"

Gymnastikk, dans, kvinnelighet og
dannelse 1945-1955

*Kirsti Pedersen Gurholt og
Ragnild Jensen*

Publisert i:

MOVING BODIES, no 1, 2006

”I hele det lange tidsrum mellom den hellenske kulturs blomstring og vår egen tid finner vi i det hele tatt ingen kvinnegymnastikk. Vi må langt inn i det 19årh. før vi finner spredte tilløp til kroppsøvelser for kvinner. Fra 1800 og utover er der enkelte pikeinstitutter som har dans som fast ledd i sin fagkrets.”²

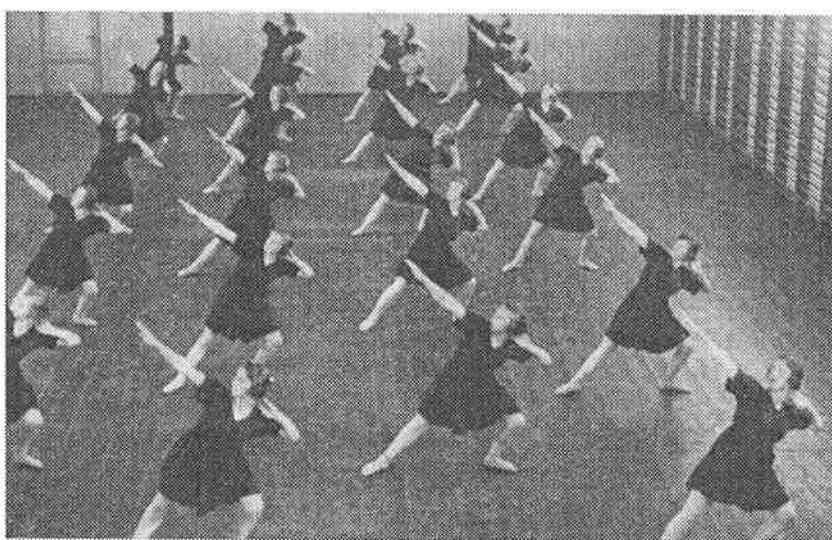
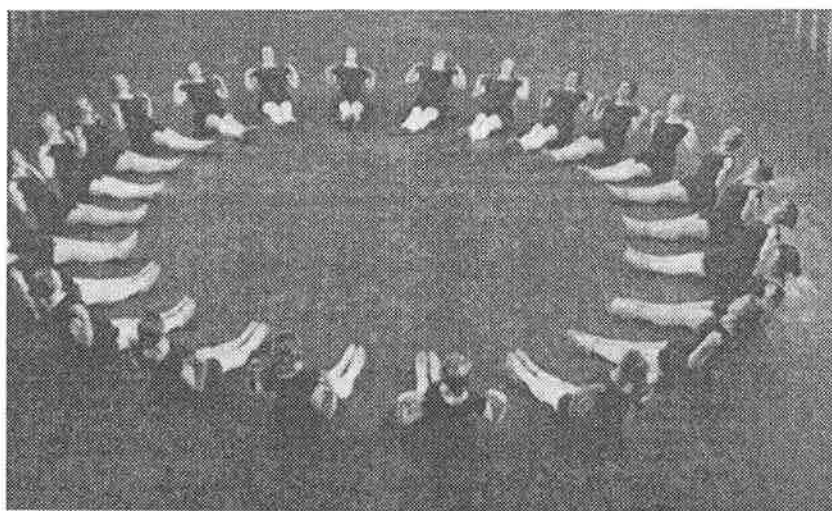
Denne oppsummeringen av den historiske utviklingen av den *fysiske oppdragelsen* av piker, er hentet fra den første norske lærebok i *Kvinnegymnastikk. Del 1*, som kommer ut i 1935. Boka er skrevet av gymnastikklærerinne ved Orthopedisk Institutt i Oslo, Johanna Tillisch Krogstad, ”for å fylle et hull i vår gymnastikkliteratur”.³ Den henvender seg til vordende gymnastikklærerinner og er eksplisitt inspirert av den finsk-svenske gymnastikkpedagogen Elli Björkstén og hennes bok fra 1918.⁴ Krogstads plagiering av tittel, så vel som likheter i bøkens struktur og innhold, vitner om den anerkjennelse og popularitet Björkstén og hennes gymnastikk har i mellomkrigstidens Norge. Kvinnelige gymnastikkpedagoger beskriver Björkstén som Nordens ”store gymnastikkpedagog, der var alle overlegen”⁵ og omtaler hennes *kvinnegymnastikk* som ”liv i høyeste potens” - ”en skjønnhets-åpenbaring”.⁶

Björksténs rytmiske bevegelsesgymnastikk er en fornyelse av den lingske stillings- og mannsgymnastikken, slik denne har utviklet seg gjennom 1800-tallet, men tilpasset samtidens borgerlige kvinneideal og tidens nye medisinske kunnskap om kvinner som kvalitativt forskjellige fra menn - fysisk og psykisk.⁷ Den nye *kvinnegymnastikken* vinner raskt terreng, og preger snart både kvinnepartiene i foreningene, undervisningen ved den toårige lærerinnelinjen ved Statens Gymnastikkskole (SGS, etablert 1915) og skolegymnastikken for jenter. Elisa Platou (1885-1964), kvinnegymnastikkens ledende formidler i vårt land, publiserer de første norske håndbøker for lærere i Björkstén-gymnastikk; *Gymnastikktabeller for piker* i 1925 og 1926.⁸ Bøkene gir praktiske anvisninger for enkelttimer, men er helt uten teoretiske og pedagogiske overveielser og begrunnelser. I 1930 oppsummerer gymnastikklærerinne Severine Hofmoen at ”ingen skole eller turnforening som vil holde sig på höide med tiden, nöies lengere med nogen annen gymnastikk enn den de mener å være den frk. Björkstén lanserer”.⁹ Kroppsøvingslærerne Bård Husby og Jacob Naadland hevder senere at ”tabelltradisjonen” dominerer undervisningen i kroppsøving for jenter i grunnskolen til langt ut på 1960-tallet,¹⁰ en oppfatning som deles av mange.

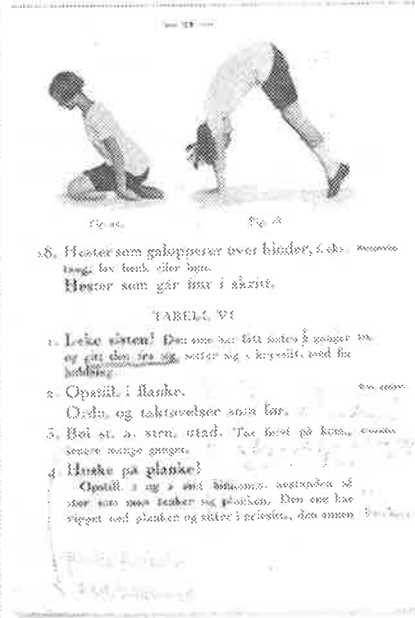
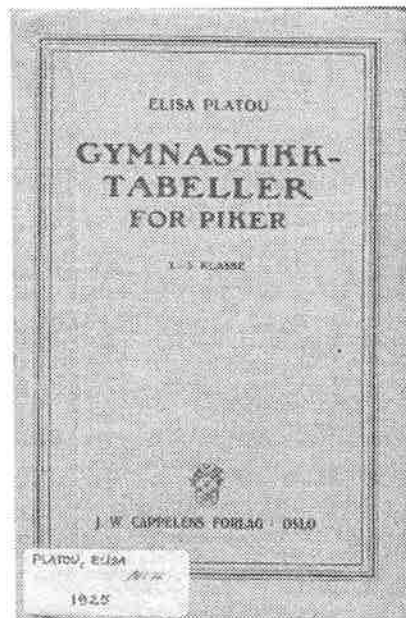
gg''

Jenssen

Bjørkstengymnastikk i GLF (Lauritzsen red. 1971: 15).

Denne artikkelen bringer fram ny empiri og analyserer sider ved utviklingen av den fysiske oppdragelsen av jenter i norsk skole som ikke tidligere har vært belyst. Etter andre verdenskrig begynner kvinnelige gymnastikkpedagoger å kritisere Bjørkstén-gymnastikken, først gjennom sitt eget fagforum, Oslo Gymnastikklærerinneforening (GLF),¹¹ deretter gjennom artikler i aviser og i det nasjonale fagtidsskriftet *Kroppsøving*, som kommer ut fra og med 1951. I disse årene brytes jentegymnastikken dels mot den frie dansens verdier, livsanskuelse, bevegelsesinnhold og arbeidsformer, og dels mot de nye idretter som vokser fram; særlig ballspill og vitenskapsbaserte former for idrettsspesifikk og prestasjonsorientert grunntrening. I noen grad

Fra Elisa Platous Gymnastikktabeller for piker 1925.

også biologisk begrunnede forståelser av kvinnelighet og en særegen kvinnelig kroppskultur *mot* oppfatninger som hevder at det ikke er biologien, men oppdragelsen det kommer an på. Artikkelen er tidsmessig avgrenset til årene 1945-1955, en periode som flere samtidige omtaler som kvinne- og jentegymnastikkens forvirring og usikkerhet.¹²

Betydningen av begrepet gymnastikk er her dobbel. Begrepet viser både til skolefaget¹³ og til den form for estetisk bevegelsesgymnastikk på golv som også foregår i foreningene. I den aktuelle tidsperioden er det en nær forbindelse mellom utviklingen av gymnastikk for jenter i skolen og kvinnegymnastikk i foreninger og lærerutdannelse.

"Det almindelige menneskes kropp skal også være uttrykksfull og levende"

Kritikken mot jentegymnastikken kommer i begynnelsen fra egne rekker og er næret av en annen av 1900-tallets markerte kroppskulturelle bølger; den tyske "Ausdruckstanz" - på norsk kalt fridans. 13. februar 1946 holder Inger Ekern (senere Carlmark) (1919-) et foredrag om *Kvinnegymnastikk* i GLF. Der kritiserer hun Björkstén-gymnastikken for å klamre seg til den lingske mannsgymnastikken, riktignok med visse tillempinger og et påheng av "typiske kvinnelige bevegelser". Videre er bevegelsesgymnastikken, som stillingsgymnastikken, gjennomsyret av "autoritetsprinsippet": elevene blir behandlet som en masse, ikke som individer. Der (kvinne)gymnastikken fordrer

den enkeltes skapende evner og å oppløse kroppslig-sjelelige spenninger. Gjennom fridans kan kvinner frigjøres seksuelt, kulturelt og kroppslig-estetisk. Ekern framhever den frie dansens allmenndannende potensialer, for "Det almindelige menneskes kropp skal også være uttrykksfull og levende".¹⁴ Forskjellene mellom (kvinne)gymnastikk og dans beskriver hun slik:

*"En er så redd for at gymnastikken slik skal gå over til dans (danseriske bevegelser) at en lukker øynene for bevegelser som er preget av en personlighet og får tankene hen på dans. ... Danseriske bevegelser i gymnastikken vil altså ikke si at vi er "sunket ned" eller rettere "steget opp" til å bli dansere. Det er menneskenes naturlige uttrykksform og har vært det gjennom tusener av år. Vi har bare glemt det fordi vi har mistet taket på kroppen vår gjennom det daglige arbeidet og "beherskelse" av våre lyster og intensjoner."*¹⁵

Seksti år senere forteller Carlmark at "Det var helt tett pakket, alle var jo der", og at foredraget skapte sterke reaksjoner. Hun brøt et tabu og snakket om "dette med hofter og bevegelser i hofter og sånn. Det var helt motbydelig. Vi hadde jo hatt... hodeøvelser og armøvelser..., men det var ingen som snakket om hofter." Carlmark forteller at Platou "reiste seg opp og sa: Jeg vil kaste opp her og nå, alt sånt snakk om hofter!"¹⁶ I det håndskrevne manuset leser vi følgende:

*"I det gymnastiske øvelsesutvalget er det øvelser for de fleste deler av kroppen, men ikke for hofter og bekken. ... Bekkenet er jo sete for kjønns- og forplantningsorganer og blir derfor omgitt med mystikk eller ganske enkelt ikke nevnt. ... Bekkenet må gjenvinnes som kroppsdel og innlemmes i vårt kroppsbillede, og til det brukes bekken- og hofterøvelser."*¹⁷

Carlmark beskriver en situasjon preget av skarpe grenser mellom tilhengere av kvinnegymnastikk og en mindre gruppe med fotfeste (også) i fridans. Selv har hun godt grunnlag for å uttale seg om begge kulturer. Hun er utdannet gymnastikkpedagog fra SGS (1939-40) og danser og pedagog (1943-1945) fra en privat skole med toårige kurs "for å utdanne vordende pedagoger, koreografer og dansere".¹⁸ Denne skolen, senere kalt Ballettakademiet, etablerer Gerd Kjølås (1909-2000) i Oslo under andre verdenskrig. Skolen er basert på en utvidet fridansteknikk, Rudolf Labans lære om bevegelsenes kvalitet, musikkteori, anatomi og på studier i koreografi med utgangspunkt i Labans begreper *tid, rom og dynamikk*. Kunnskapene har Kjølås tilegnet seg gjennom studier i "Ausdruckstanz" i Tyskland på 1930-tallet og gjennom møter med noen av fridansens første betydningsfulle dansere og koreografer som i mellomkrigsårene gjester Oslo; blant annet de tyske danserne Gret Palucca, Mary Wigman og Harald Kreutzberg, og

svenskene Birgit Cullberg og Ivo Cramer.¹⁹ I Dartington i Syd-England tar Kjølås videreutdanning hos koreografen Kurt Jooss, som har flyktet fra Tyskland og etablert seg der i 1933. Kjølås har dessuten en lang og variert karriere som (solo)danser og koreograf.²⁰ Kunnskap om Emil Jaques-Dalcroze sitt rytmisk-musikalske oppdragelsessystem og Labans tenkning får hun gjennom den tyske danseren Inga Jacobi (18??-1937), som kommer til Oslo i 1916.²¹ Jacobi blir en forkjemper for dansekunst i Norge. Hun underviser en stund ved en privat pikeskole (Nissens pikeskole?) der dans er en valgfri del av pensum, og starter en egen skole for dans med vekt på improvisasjon og kreativt arbeid. Skolen blir senter for utviklingen av fridans i Norge, senere videreutviklet av elevene Kjølås og Signe Hofgaard.²²

Disse glimtene fra fridansens framvekst i Norge gir dybde til forståelse av Ekerns kroppsøvingsfaglige, pedagogiske og kulturelle kritikk av Björksténs kvinnegymnastikk. Samtidig viser den at det også i Norge fantes en parallell kroppskulturell trend innenfor feltet (kvinne)gymnastikk og dans med et annet verdigrunnlag; en søken mot "naturlige" bevegelser og mot å frigjøre enkeltmennesket; dets bevegelsesfrihet og skapende potensialer. Dette er tanker som senere utfolder seg i utviklingen av moderne kunstnerisk dans, men også i progressive kropps(øvings)pedagogiske ideer og praksiser som søker å utvikle en skapende, antiautoritær og barnesentrert undervisning. Denne trenden kommer til å bli langt mer tydelig og kontroversiell mot slutten av 1950-tallet og i tiåret etterpå, i Norge kjent som engelsk gymnastikk, "movement" eller Labantradisjonen.²³

Dette viser at det fantes en tradisjon for private skoler med ballett, plastikk,²⁴ fridans og kroppskultur, dominert av kvinner i flere av de større byene.²⁵ Dessuten fantes det private utdanningsmuligheter for kvinner som representerer faglige alternativ til SGS. I tillegg til Kjølås-skolen, finner vi Orthopedisk Institutt, Mensendieck-skolen og *Sântas Institutt for kroppskultur*, etablert i Oslo i 1914 av danske Sânta Arbo.²⁶ Sistnevnte skole er toårig og bygger på inspirasjon fra gresk kroppskultur og tysk ekspresjonisme. Utdanningens innhold er en blanding av teori og praksis i fag som heter kroppskultur, gresk plastikk, akrobatikk, danseøvelser og komposisjon, men også anatomi, fysiologi, bevegelses- og sykdomslære. Gymnastikk som fag er kommet til senere, mest sannsynlig for å forberede studentene for undervisning i skolen. På vitnemål fra 1945 kommer dette fram ved at emnet gymnastikk er tilføyd med håndskrift på et ellers nydelig trykket dokument.²⁷

“Trolldans”, f.v. Gerd Kjølaas, Greta Størseth og Inger Carlmark. (Enerett: Sturlasson, Oslo)

Fridans i gymnastikklærerutdannelsen?

Ekern er ikke alene om å kritisere gymnastikkundervisningen offentlig.²⁸ Men så vidt vi har kunnet spore, er hun den første som offentlig tar avstand fra Björksténs kvinnegymnastikk som universelt system for allmenn kroppslig oppdragelse av jenter. Ekern utdyper sin kritikk gjennom en kronikk i avisen *Friheten*²⁹ under tittelen *Gymnastikkundervisningen og musikken*³⁰ og en anmeldelse av Krogstads tidligere omtalte lærebok, når den kommer i nytt opplag i 1947.³¹ Nå kritiseres kvinnegymnastikken for stagnasjon. Enten har ikke Krogstad tilstrekkelig kjennskap til tidens nye kroppøvingssystemer, Mensendieck, Jaques-Dalcroze og Laban, eller så holder hun

Titteliten Hagfors Mollatt 1944, student ved Sântas Institutt for kroppskultur, 1943-1945. (Privat eie.)

"I år kommer boka i nytt opplag, og det var naturlig at forfatterinnen da hadde nyttet høve til å bringe litt fornyelse inn i den i overensstemmelse med utviklingen... som har pågått i de siste 6-7 årene, ... Undervisningen i våre skoler... går stadig i en radikal retning. Elevene skal få praktisk og livsnær viten og kunnen, og lærerne skal ta fullt hensyn til individet og hjelpe det til en utvungen og naturlig utvikling..."³²

Ekerns kronikk er samtidig et svar til musikeren Tore Sinding som tidligere samme år har argumentert for en omlegging og samordning av *Musikk, sang og gymnastikk i skolen*;³³ slik at undervisningen kan gi en organisk levende kroppsfølelse og skape friere, mer impulsive og demokratiske mennesker. Synspunktene støttes av psykologene Borger Håvardsholm og Dr. Nic Waal. Fra psykologisk ståsted hevder disse at også gutter vil få en "friere adferd" om gymnastikken blir reformert i rytmisk-musikalsk retning.³⁴

Fridans, rytmisk skolering og plastikk blir fag også ved SGS. Kjølaas underviser for eksempel en kort tid, sannsynligvis i 1945, i det hun kaller "mer danserisk gymnastikk for turnere og vordende

grafien husker hun dette som ”krevende treningstimer som ble mottatt med entusiasme”.³⁵ I årene 1950-1958 overtar Carlmark som timelærer i faget som nå heter *plastikk*, et fag hun håper vil få utviklingsmuligheter. Innholdet er rytmikk, dynamikk, romlære og uttrykkslære og omhandler kroppens evne til å uttrykke og gjenspeile følelser og stemninger. Fagets verdi ligger i mulighetene til psykologisk frigjøring.³⁶ Også mannlige SGS-studenter får undervisning i faget. Å undervise ett hundre av dem samtidig var en utfordring, fordi de forsvarte sin maskuline identitet ved å latterliggjøre oppgavene. En student kjekket seg da de skulle arbeide med bevegelse i hoftene og ytret friskt, ifølge Carlmark: ”Vi skal ikke føde barn, hvorfor driver vi med dette? Men da kom ånden over meg: Dere skal bli gode elskere, sa jeg, så driv på!”³⁷ Å utfordre den mannlige motstanden krevde både humoristisk sans og pågangsmot. De kvinnelige studentene derimot var positive, og flere søkte senere etterutdanning på kurs blant annet i England.³⁸

Initiativ til fornyelse skjer også gjennom GLF som i perioden 1946–1951 arrangerer flere kurs i fridans med pedagoger utdannet fra Ballettakademiet.³⁹

Kvinnegymnastiske diskurser i Kroppsøving 1951–1955

I det nyetablerte og nasjonalt dekkende fagtidsskriftet *Kroppsøving* blir kvinnegymnastikk, tildels også dans, et gjennomløpende debatt-tema fra starten av. Rektor for SGS og redaktør av tidsskriftet, Harald Wergeland, deltar i diskusjonene gjennom lederkommentarer og oppfordrer til debatt om hvilken linje jentegymnastikken skal følge, først og fremst i skolen.⁴⁰ Diskursene har en europeisk-amerikansk referanseramme, med bidrag fra de andre nordiske landene. Samtidig er det påfallende at ingen av Björkstén-gymnastikkens ledende personer deltar. Blant debattantene finner vi likevel flest kvinner, men også noen menn. De skriver kunnskapsrike og engasjerte artikler der ulike kvinnegymnastikktradisjoner,⁴¹ den frie dansen og idrett for kvinner/jenter drøftes. De første årene har diskursene to omdreiningspunkt; jentegymnastikkens målsetting, bevegelsesinnhold, arbeidsformer (kollektive versus individuelle), og forbindelsen mellom den fysiske oppdragelsen av jenter og spørsmålet om hva kvinners samfunnsmessige oppgaver skal være.

”Kvinnen skal ikke slite seg ut med tevlinger og redskap – men spare seg for ”moderskapet””⁴²

Allerede i tidsskriftets andre nummer blir de kvinnelige ”gymnastikkprofetens”⁴³ lære om ”fysisk måtehold” for kvinner og om dans og

gymnastikk som spesielt kvinnelige former for kroppskultur utfordret - av en mannlig fysiolog. Kaare Meidel Sundal ironiserer over "det tradisjonsbundne synet på hva en kvinne kan klare eller ikke klare - hva hun bør gjøre av idrettsøvinger - eller hva hun ikke bør gjøre, fordi hun er kvinne":

*"En av våre fremste kvinnelige pedagoger for fysisk fostring la for et par år siden ... ned forbud mot at kvinnene hoppet lengde med tilløp - med grunn i at de kunne få nedsunken livmor. Det bringer den forestilling nær, at er de ikke riktig forsiktige så rauser det hele ut en vakker dag. Med en slik innstilling er det vel ikke rart at menstruasjon og svangerskap blir betraktet som patologiske tilstander."*⁴⁴

Problemstillingene belyser han med eksempler fra to utenlandske troppers oppvisninger i Oslo omkring 1950: "en tropp av russiske ... kvinnetevlingsturnere og troppen til den estisk-svenske gymnastikk-pedagogen Ernst Idla, de berømte Idlaflickorna". Særlig imponerende er det hvordan "gratie og styrke utfyller hverandre" både i frittstående og apparater uten at kvinnes evner som kvinner blir mindre av den grunn. Russerinnene "leverte en plastisk utforming av øvingene som er temmelig ukjent blant nordiske kvinnegymnaster - trass i at disse har beflittet seg på å understreke det spesielt kvinnelige - det plastiske", ironiserer Meidel Sundal.⁴⁵ I dette såkalt plastiske gjenkjennes elementer fra folkedans, fridans og ballett, og det er danselementene som markerer overgangene mellom prestasjonsøvingene "der en fikk rulle, bru og spagat m.m., utført med en slik fantastisk mykhet. En fikk til gangs se at det ikke skulle være noe i veien for å kombinere styrke og smidighet".⁴⁶ Tvert imot. Fordi gymnastene har styrke nok, kan prestasjonsøvelsene utføres med gratie. Det er heller ikke mulig å spore ett bestemt gymnastikksystem, slik som vanlig er, kommenterer han.

Også Wergeland er kritisk til de ulike kvinnegymnastikksystemene; om de er egnet til å forberede kvinnene på de krav kvinners arbeid stiller til kroppen: "I Norge går om lag 90 % av de voksne kvinner i til dels hardt kroppsarbeid. Vi tenker ikke minst på husmøyrket. ... den pedagogiske jentegymnastikken må ta omsyn til dette".⁴⁷ Slik Wergeland formulerer sin kritikk mot den kvinnelige gymnastikk-kulturen, synes hans hovedpoeng å være at disse systemene slik de framstår, ikke gir kvinner tilfredsstillende fysisk påvirkning i forhold til de allsidige krav deres samfunnsoppgaver som mor og hustru krever.⁴⁸ Wergeland uttrykker ingen motsetning mellom kvinnelighet, utholdenhet og fysisk styrke. Derimot ser han den frie dansen som en utfordring: "Hvor stor vekt skal en legge på frie bevegelser, på evnen til å gi uttrykk for affekter ... , sett i relasjon til

sterk?”⁴⁹

Uttrykks gymnastikk – dillettantisk etteraping av fridans?

Det andre gjennomgående tema er nettopp kvinnegymnastikkens forhold til fridansen, blant annet eksemplifisert gjennom en debatt om Idlaflickorna som det blir hevdet, representerer en ny form for kroppskultur, ”den såkalte uttrykks gymnastikken”.⁵⁰ Meidel Sundal er godt orientert om kontinentale kroppskulturelle strømninger. Han knytter denne formen for gymnastikk til 1900-tallets begynnelse og ekspresjonismens gjennombrudd i tysk kroppskultur: ”Gymnastikken skulle ikke lenger bare være bevegelser og stillinger, men ... uttrykke stemninger og følelser. Dermed griper gymnastikken sterkt inn på dansens område og nytter dansens virkemidler. Det er da også naturlig at fridansens skapere Laban og Joos fikk betydning for utviklinga av gymnastikken.”⁵¹

Uttrykks gymnastikken hadde vært tema for en emosjonell og polarisert debatt i nordiske gymnastikkmiljøer, som blant annet toppet seg under den svenske Lingiaden i 1939, mellom rettroende lingianere og de som driver falsk gymnastikk.⁵² I 1951 vrir Meidel Sundal debatten i en annen retning. Han advarer mot faren for at uttrykks gymnastikken skal utvikle seg til ”det skjæreste tøvet - en tom og formal etteraping ... en slags utenpåklisset sjel – et ufyselig affekteri – der himlende øyne og innekserserte smil mer peker i retning av ti stivning enn frigjorthet”.⁵³ Det er særlig oppvisningstroppene som ”griner mot publikum” på denne måten. Denne formen for troppsgymnastikk er likevel dynamisk, vakker og morsom. Gymnastene beveger seg mellom varierte figurer og mønstre; dvs. mellom koreograferte oppstillinger og utnytter bevisst klær, farger, lys og ”bevegelseeffekter som får massen ... til å synes som helhet”.⁵⁴ Problemet er, hevder Meidel Sundal, at gymnastikkformen hindrer forløsningen av den enkeltes uttrykkfrihet. Det kan ikke være pedagogenes oppgave ”å kommandere en tropp til å føle - men hjelpe til å frigjøre følelsene”.⁵⁵ Meidel Sundal er også kritisk til kvinnefrigjøring gjennom bekken- og hofteøvelser, slik blant annet Ekern - inspirert av tysk ekspresjonisme – har argumentert for, fordi ”Det er ikke en eller annen tilfeldig bølgebevegelse som kan frigjøre – men menneskets evne til å oppleve. Derfor søker vi det individuelle uttrykk. Her *kan* gymnastikken fylle et tomrom”.⁵⁶ I dette siste perspektivet ser han at også fantasileken for barn har potensialer i skolegymnastikken, der en lar eventyret eller fortellingen danne grunnlaget for øvingene slik at impulsive handlinger kommer fram. Dessuten er det i denne sammenhengen en må se det gymnastiske arbeidet med muskulær og

psykisk avspenning som en motvekt til samfunnets mekanisering og stress.⁵⁷

Allerede samme år kommer et motinnlegg i *Kroppsoving*, på svensk, som hevder at uttrykks-gymnastikken er en form for kroppskultur som søker nye veier for å tilpasse seg et samfunn i endring.⁵⁸ Å redusere denne formen for gymnastikk til show, må være basert på et overflatisk perspektiv som ensidig retter fokus mot oppvisningene, og som kun ser show i bevegelige formasjoner, lyssetting, musikkvalg og bevegelseskombinasjoner. Denne formen for gymnastikk kan oppfattes som en dilettantisk etteraping av den frie skapende dansen, dersom en med begrepet *uttrykk* kun mener følelser som kjærlighet, lykke, hat, sorg, depresjon eller liknende. Men innholdet i gymnastikken til for eksempel Idla, er noe annet: "Den enda känslan vi verkligen finner i den är livslust och livsglädje".⁵⁹ Sett i dette perspektivet blir begrepet uttrykks-gymnastikk meningsløst. Det er for enkelt å vurdere gymnastikken bare etter oppvisningene, for slik å slå fast at individet forsvinner i massen. Kjernen i den formen for gymnastikk som Idlaflickorna representerer, argumenteres det, er det som foregår på treningene. De varierte arbeidsformene forbedrer gymnastene fysisk og fysiologisk, men mest sentralt står utviklingen av hele mennesket; utviklingen av rom- og ansvarsfølelse og av bevegelses-, iakttakelses- og samarbeidsevne. For å forstå denne formen for gymnastikk, må en undersøke hvordan treningsarbeidet foregår. Gymnastene er stadig i bevegelse og opererer i grupper, par, individuelt og i ulike formasjoner, selv om det ikke er publikum til stede. Gymnastene nyter kroppskultur og bevegelsesskoloringen, og gis frihet til å utvikle sine individuelle kvaliteter. Oppvisningene er ikke bare mål, men midler. De vokser organisk ut av treningsarbeidet, fordi gymnastenes individuelle kvaliteter blir bygget inn i koreografiene. Det er ikke snakk å fostre ensartede masse-mennesker. Tvert imot.

Kroppslig oppdragelse til kvinnelighet

Et hovedtrekk ved de norske diskursene om gymnastikk for jenter (og kvinner) i tiåret mellom 1945 og 1955 er at estetisk gymnastikk, til dels også fridans, i hovedsak blir oppfattet som "kvinnelige former for kroppskultur"; tilpasset vitenskapelig begrunnet kunnskap om kvinners fysiske, fysiologiske og psykiske forutsetninger – til forskjell fra menns. Den kvinnelige gymnastikk-kulturen blir oppfattet som selvfølgelig, særlig blant fortolkere av den Björkstén-inspirerte kvinnegymnastikken som har fått et kulturelt hegemoni i Norge i løpet av mellomkrigs-årene.⁶⁰

Björkstén oppfattet kvinner og menn som motpoler og gikk ut fra at kvinner var fysisk svakere og psykisk mer ustabile enn menn.

var karakterisert ved letthet og harmoniske bevegelser, menn ved styrke og fasthet. Gjennom "grace og sjåfulhet" kom et kraftbesparende muskulært arbeid til uttrykk. Denne energiøkonomiske bruken av muskelkraft var et kriterium for skjønnhet. Slik ble skjønnhetssansen utviklet og den kvinnelige karakteren foredlet. For Björkstén var det estetiske koblet til bevegelsesens kvalitet, ikke til et "dramatisk" uttrykk. Å bygge opp kvinners kroppslige styrke var også viktig, riktignok aldri som et mål i seg selv, men alltid underlagt gymnastikkens mål om blant annet å skulle bidra til realiseringen av kvinners mest verdifulle samfunnsoppgave; moderskapet. For Björkstén var kvinnelighet en selvsagt biologisk og psykologisk kategori.⁶¹

Disse grunnleggende verdiene som vektlegger kvinner og kvinnelighet som kvalitativt forskjellig fra menn og mannlighet, og som dermed framhever at de to kjønn har behov for forskjellig kjønnsspesifikk fysisk oppdragelse, dominerer også internasjonalt i årene like etter andre verdenskrig, i hvert fall i enkelte miljøer. Sammen med gymnastikkinspektør Marta R. Eidseth deltar Wergeland på *Den 2. internasjonale kongress for fysisk fostring for kvinner* i Paris, 1953.⁶² Der forventer Wergeland å få klarhet i "prinsippene for jente- og kvinnegymnastikken", men blir skuffet. Den norske delegasjonen opplever kongressen som dominert av nordisk kvinnegymnastikk, rytmikk og moderne engelsk og amerikansk dans. Dens hovedbudskap synes å være at kvinner trenger en særskilt fysisk oppdragelse, basert på kvinners spesifikke biologisk-sjelelige egenskaper – behov som best virkeliggjøres gjennom lek, dans og bevegelser som ligger langt fra maskuline former for idrett og konkurranser. "I alt dette flytende stoffet", kommenterer Wergeland, "var det velgjørende å finne demonstrasjoner i håndball, volleyball og basketball."⁶³

I det materialet som ligger til grunn for denne artikkelens analyse er det de to mennene, Meidel Sundal og Wergeland, som mest tydelig stiller spørsmål ved hvorvidt kvinnegymnastikk er egnet til å gi kvinner den fysiske styrke og utholdenhet de trenger for å klare hverdagens krav. Det må være rom for "større fysiske påkjenninger og krav" argumenterer de, uten at kvinneligheten reduseres. Wergeland er nytteorientert og argumenterer innenfor rammene av de fysiske krav husmorrollen stiller. Meidel Sundal er prinsipielt åpen for nye sosiale og kulturelle utforminger av måter å være kvinner på og konsekvent i sin kritikk av den selvfølgelige biologiske forklaringsrammen som diskursene om dans og gymnastikk som særskilte kvinnelige former for kroppskultur forholder seg til. I argumentasjonen trekker han inn Margaret Meads etnografiske studier av kjønnsroller fra 1920- og 1930-tallet, som viser at utformingen av både moderskap,

barneomsorg og kjønnsarbeidsdeling varierer innenfor ulike sosiale og kulturelle kontekster. Deretter trekker han en konklusjon som minner om dagens konstruktivistiske kvinne- og kjønnsforskning: "I vårt mannssamfunn har et kvinnemønster som er bygd på sosial og kulturell tradisjon lett for å bli sammenblandet med det som er biologisk forsvarlig".⁶⁴

Meidel Sundal inviterer til en debatt om at det ikke er kvinners biologi, men deres oppdragelse det kommer an på, men får ingen klar respons. Dette kan ha sammenheng med flere forhold. De kvinnelige gymnastikkpedagogene diskuterer praksis og ideologi som de har et kroppsliggjort forhold til. For denne første generasjonen norske kvinnegymnaster representerer kvinnegymnastikken ennå i de tidlige etterkrigsårene relativt *ny*erhvervede kroppslige erfaringer og ferdigheter. Som pedagoger og gymnaster deltar de, i et relativt stort antall,⁶⁵ i offentlige sammenhenger på selvstendige og kroppslige måter som ikke har vært særlig vanlig eller tidligere anerkjent for kvinner. Sett i dette perspektivet representerer de kvinnefellesskap og en kroppslig kvinnelighet som inntar offentlige arenaer på måter som bidrar til å bane nye veier for kvinners deltakelse og innflytelse i det moderne velferdssamfunnet; i yrkeslivet, i idrettsforeninger, i politikken og i utdannings- og kunstinsitusjoner. Slik sett representerer de også en ny type kvinner og kroppslig kvinnelighet – utenfor den familiære rammen. Samtidig ligger kvinnegymnastikkens begrensninger i dens overordnede visjon om å bidra til oppdragelse for moderskapet. Kvinner med friske og sterke kropper fosterer friske og sterke barn.

Den ekspressive kroppskulturelle bølgen er basert på et mer sammensatt kvinneideal og den trekker ikke et absolutt skille mellom det mannlige og det kvinnelige, basert på biologiske kjønnsforskjeller, slik den nordiske kvinnegymnastikken gjør. Sentrale representanter for den ekspressive retningen er blant annet flere mannlige dansere, koreografer og musikere, som eksplisitt hevder at denne formen for kroppskultur er for begge kjønn.⁶⁶ "Tysk fridans og "danserisk gymnastikk" etterstreber naturlige og frie bevegelser. Et vesentlig kjennetegn er den organiske totalbevegelsen som med utgangspunkt i bekkenet forplanter seg med stor kraft og vitalitet ut i kroppens perifere deler. Disse totalbevegelsene kan oppfattes som svært erotiske. De representerer en form for bevegelser som bryter med hva kvinner tidligere har kunnet vise fram offentlig, og er den nordiske kvinnegymnastikken fremmed. Tilhengere av nordisk kvinnegymnastikk kritiserer og tar avstand fra den tyske rytmiske gymnastikken på grunn av dens kroppslige frigjorthet. Dermed tar de også avstand fra dens syn på kvinnelighet.⁶⁷ Den nordiske kvinnegymnastikken representerer nettopp *ikke* seksuelle eller erotiske bevegelser, selv om også

legger vekt på at bevegelsene skal starte i kroppens sentrum og forplante seg ut i dens perifere deler. Men dette skal skje kontrollert og utføres slik at hoftepartiet forblir usynlig, mens energien skal følge bevegelsene ut i kroppens periferi. Denne nye nordiske kvinnegymnastikken kan derfor fortolkes som et middel til å kontrollere den sanselige og erotiske kvinnekroppen.⁶⁸

I det materialet som ligger til grunn for denne artikkelens analyse blir den ekspressive kroppskulturelle bølgen mest tydelig representert ved Ekern/Carlmark. Gjennom utdanning og praksis har hun fått inngående kjennskap til både den nordiske kvinnegymnastikken og fridansen. Hun utfordrer kvinnegymnastikkens trange kvinnesyn ved å argumentere for kvinners kroppslige, seksuelle, sosiale og kulturelle frigjøring gjennom skapende fridans og sjelelig-kroppslig-avspenningsarbeid, og ved å framheve at fridansens visjoner ikke er begrenset til kvinner. Samtidig har hun vanskelig for å frigjøre seg fra samtidens vedtatte medisinske sannheter om kvinner. Om det nye faget plastikk ved SGS skriver hun:

*"I vårt arbeid med uttrykkslæren må vi dessuten ta hensyn til at mannens og kvinnens bevegelsesform ikke har samme karakter og uttrykk. ... Kvinnens evne og behov går vanligvis i retning av gracie og letthet. På grunn av større smidighet i muskler og sinn har hun også stor evne til glid og flyt i bevegelsene. På den annen side krever mannen bevegelser som uttrykker kraft og fasthet."*⁶⁹

Likevel finner vi en prinsipiell forskjell i synet på kvinnelighet og kvinners samfunnsmessige oppgaver i Carlmarks argumentasjon som også synes å være grunnleggende for "bølgene" av ekspressiv gymnastikk og fridans, sammenlignet med det Björkstén-gymnastikkens tilhengere står for. Mest tydelig kommer motsetningene til uttrykk gjennom ulike syn på "hofte- og bekkenøvelser", hva som er sømmelige kroppsbevegelser, og hva slags kroppsbevegelser kvinner kan vise i det offentlige rom. Dette er samtidig en diskurs om kvinnelighet. Den nordisk kvinnegymnastikkens visjon om å bidra til realiseringen av kvinners mest verdifulle samfunnsoppgave - rollene som hustru, mor og oppdrager, blir satt i kontrast til et syn som ser kvinner som frigjorte kroppslig-sanselige og skapende individer, som erotisk tiltrekkende og seksuelt aktive, og som aktive deltakere på alle områder av samfunnslivet. Det er denne diskursen Carlmark aktiviserer ved å invitere til økt fokus mot "hofte- og bekkenøvelser" i sin kritikk av kvinnegymnastikken.

Mens Björkstén-Platou-tradisjonen står langt fra tysk ekspressjonisme, har den ekspressive kroppskulturens to hovedlinjer, fridans og "danserisk gymnastikk", flere møtepunkter og står hverandre histor-

isk og verdimesig nær. De er også sterkt beslektet i bevegelsesinnhold og kroppslige uttrykk. Mens fridansen har kunstneriske ambisjoner, har den danseriske gymnastikken visjoner om å være allmenndannende; å skape kroppslig frie og uttrykksfulle individer. I Norge får den tyske ekspresjonismen først og fremst gjennomslag i private skoler.

"...etter klassicismen kommer "epigonerne"?"

Den danske gymnastikkpedagogen Helle Gotved framhever at Björkstén var en fremragende og inspirerende pedagog, men også at hun var "stor nok til at indse, at hendes øvelsesstof ikke var fuldendt". Hun ville at andre skulle utvikle kvinnegymnastikken.⁷⁰ Likevel ender Björkstén-gymnastikken i en del tilfeller i karikaturer. Framveksten og forfallet i kvinnegymnastikkssystemene sammenligner Gotved med utviklingen av nye stilarter innen kunsten og siterer fra boka *Musikken* utgitt av Sven Møller Kristensen:

"En stil utvikler sig altid efter en bestemt lov: I begyndelsen brydes kunstnerne med eksperimenter for at udnytte de nye ideer og muligheder, som er opstået ... efterhånden afklares problemerne, og der kommer et tidspunkt, hvor man kun behøver at sætte kronen på værket; det er stilens fuldendelse, og de kunstnere som framstår i det øjeblik, har chansen for genistempet, selv om de i og for sig ikke behøver at være større begavelser end deres forgængere; efter klassicismen kommer "epigonerne", de som efterligner og udvaner stilen til tomhed og overfladiskhed".⁷¹

Hvordan Björkstén-gymnastikken blir formidlet til og fortolket av nye generasjoner norske jenter og kvinner i grunnskoler, foreninger og ved SGS, er ikke tidligere undersøkt. De kilder som denne artikkelen bygger på, viser at rektor Wergeland i de første etterkrigsårene er åpen for nye impulser, mens de fast ansatte kvinnelige lærerne forholder seg tause.⁷² Flere informanter forteller at undervisningen og eksamen ved SGS fungerte som opplæring til og prøving i evnen til tabelltro gjengivelse av "mesterinnen", om en skulle være på god fot med hoved- og hjelpelærerinnene. Studentenes skapende muligheter ble opplevd som begrenset. En fortolkning kan derfor være at utdannelsen ved lærerinnelinjen ved Ling-dominerte SGS⁷³ ikke bare utvikler en meget praktisk orientert gymnastikktradisjon. Den blir også voktet strengt. Det kan synes som om Gotveds kritikk treffer noe vesentlig; at Björkstén-tradisjonen i Norge i begynnelsen blir forvaltet av "epigonerne"⁷⁴ av etterkommere som ikke har tilstrekkelige praktiske, teoretiske og skapende evner og innsikt til å videreutvikle og/eller nyskape tradisjonen. Den blir etter hvert karikert, mekanisk og tømt for innhold.

mangfoldet og evne til nyskaping og nyorientering kan ha sammenheng med flere forhold. SGS er den norske parallellen til Ling-gymnastikkens høyborg, Gymnastiska Centralinstitutet i Stockholm, og fremdeles i 1955 eneste autoriserte institusjon for utdanning av kroppsøvingslærere i landet. Sammenlignet med de andre nordiske landene kommer særlig utdanningen av kvinnelige kroppsøvingslærere sent i gang, og lærernes faglige trygghet synes sårbar. Det generelle utdanningsnivået er lavt, og mangelen på utdannede kroppsøvingslærere er stor. Det er også behovet for ferdige tabeller. Flere kilder peker på at tabellene etter hvert ikke blir oppfattet som bare rettleidende, slik for eksempel Platous uttalte intensjon er.⁷⁵ I stedet blir de i brede kretser mer betraktet som ”gymnastikkbibler” enn som veiledninger og idébank for øvelser som den enkelte lærer kunne bruke til å skape sin egen undervisning.⁷⁶

Ordningen med utgivelse av lærebøker med vekt på gymnastikktradisjonen som hovedinnholdet i kroppsøvingsfaget, varer til slutten av 1960-tallet. Boka *Kartotek over øvinger i sal* kan tolkes som en oppsummering av tabelltradisjonen.⁷⁷ Samtidig representerer den tradisjonens kulminasjon.

Oppklaring eller fortsatt forvirring?

Utviklingen av kroppsøving for jenter er i Norge sterkt influert av trender som en finner i Norden og Europa, om enn svært forsinket. I første halvdel av 1900-tallet skjer det både en innordning i massebevegelser, et markert ekspresjonistisk og utforskende ”frislepp” og en dreining mot en uttalt skapende individualisme. Fridans, og senere ulike retninger av moderne scenisk dans, vokser ut av et behov for et nytt profesjonelt og individuelt kunstnerisk uttrykk. Rytmask estetisk kvinnegymnastikk representerer en form for oppdragelse der musikk og dans er sentrale byggesteiner, anerkjent allerede i 1920-årenes Tyskland.⁷⁸ Empirien viser at impulser fra den tyske ”Ausdruckstanz” og ”Ausdrucksgymnastik” begynner å bli synlige i Norge på 1920- og 1930-tallet, først og fremst i private skoler og på enkelte scener. Disse formene for kroppskultur representerer en dreining fra et kollektivt til et individuelt kroppslig uttrykk og arbeidsmåter som setter det skapende individet i sentrum. Denne dreiningen skjer parallelt med en voksende kritikk blant norske lærere mot Ling-gymnastikkens generelle dominans i skolen og ved SGS, inspirert av den progressive pedagogikken og av framveksten av nye (individuelle) idretter og vitenskapelig begrunnede treningsformer. Først etter andre verdenskrig blir den Björkstén-inspirerte skolegymnastikkens hegemoni i den kroppslige oppdragelsen av jenter, utfordret av den frie dansens ”skapende

potensialer". Samtidig blir innholdet i kroppsøving også for jenter utvidet gjennom økende innslag av idrett(er).

En vanlig oppfatning i norske kroppsøvingsfaglige miljøer er at den induktive tilnærmingen til kroppslig dannelse først vinner innpass i Norge mot slutten av 1950-tallet, etter impulser fra "engelsk gymnastikk" og Labans "modern educational dance". Denne analysen viser at kroppsøvingsfagets historiske "jentelinje" bør revideres på dette punktet. Det finnes en direkte forbindelse til den kontinentale kroppskulturelle utviklingen som utspiller seg i de første tiårene av 1900-tallet, og som vektlegger en "naturlig", organisk, skapende og mer individualistisk kroppslig livsutfoldelse. Denne innflytelsen legger grunnlaget for den individ- og problemorienterte tilnærmingen til undervisning i kroppsøving som markerer seg utover på 1950- og 1960-tallet, inspirert av Labans "moderen educational dance", "movement-education" og "engelsk gymnastikk".

Dans og gymnastikk, som idrett og kroppsøving, er kontekstuelle og historiske fenomen som forandrer innhold og uttrykk over tid, og som kan variere innenfor det samme samfunn til samme tid. Som kulturelle uttrykk står de for ulike syn på kvinner og kvinners samfunnsmessige oppgaver. Diskursene går i flere retninger, og berører en rekke tema som samtidig inngår i en bred samfunnsorientert pedagogisk debatt: Ling-Björkstén-tradisjonen mot Laban-tradisjonen / isolerte, byggende øvelser mot organiske og naturlige totalbevegelser / oppdeling og systematisk påvirkning mot helhet og uttrykk / kontroll, disiplin og sindighet mot livsutfoldelse og livsglede / kroppslig kontroll mot kroppslig-sjelelig frigjøring / naturvitenskap mot humaniora / gymnastikk mot fridans / individet mot "massemennesket" / kvinnen som mor, hustru og oppdrager mot kvinnen som fri og skapende yrkesutøver og samfunnsborger / kollektiv kvinnelighet mot individuell kvinnelighet / kontroll av kvinners seksualitet mot seksuell frigjøring for kvinner / kvinnelighet mot mannlighet / kvinnelig kroppskultur mot mannlig idrett / gymnastikk mot idrett og tradisjon mot modernitet. I dette bildet finner vi også debatter for og mot konkurranse for kvinner, begrunnet i ulike verdivalg.⁷⁹

Lengselen etter å erstatte opplevd forvirring med klarhet, entydighet og endelige svar, er menneskelig og forståelig. Men denne søkingen etter enhet kan ikke være mål for den som vil forstå menneskers livsutfoldelse gjennom kroppslige bevegelser og uttrykk. Det beste en kan håpe på, er å skape meningsfulle beskrivelser og fortolkninger av bevegelsenes dynamiske og mangfoldige uttrykk.

- dannelse, estetisk bevegelseskultur og kjønn, finansiert av Norges forskningsråd over programmet KUPP-Kunnskapsutvikling og kunnskapsutøvelse i profesjonsutdanningene (2003-2006). Kirsti Pedersen Gurholt har hatt hovedansvaret for denne artikkelen.
- 2 Krogstad (1935: 15). Boka kommer i nye opplag i 1947 og 1954. Så vidt vi vet, blir *Del 2* aldri utgitt.
 - 3 Krogstad (1935: forordet, u.s.).
 - 4 Björkstén (1918).
 - 5 Hofmoen (1930: 29).
 - 6 Henholdsvis av Hofmoen (1930: 29) og Platou (1940: 80). Se også Bull (1940).
 - 7 Laine (1989).
 - 8 Begrepet *tabeller* står for timeopplegg med konkrete øvelsesforslag. I den første boka er ”De fleste av øvelsene ... tatt fra Elli Björksténs bok *Kvinnogymnastik II del* og fra Elin Falks *Dagövningar i gymnastik for Stockholms Folkskoler, I del*” (Platou 1925: forord). I den andre er henvisningen til Falk tatt ut (Platou 1926). Hvorvidt dette kan ha sammenheng med endringer i Platous kjønnspolitiske ideologi, er uvisst. Falk (1872-1942) er gymnastikkinspektør for Stockholms folkeskoler og gir ut flere lærebøker som legger vekt på likhet mellom jenter og gutter også i øvelsesutvalget. Platous bøker kommer i 2. opplag, i henholdsvis 1936 og 1942.
 - 9 Hofmoen (1930: 31). Se også Hauge-Moe (1990: 165-166). I Norge får en ingen sterk tradisjon for å etablere særskilte gymnastikkforeninger for kvinner, slik som for eksempel i Finland.
 - 10 Husby og Naadland (1975). Begrepet *tabeller* synes her å ha et mer avgrenset innhold; det står for foreskrevne og sammenhengende gymnastikkprogram som skal utføres på golv.
 - 11 GLF blir stiftet 1921 etter initiativ fra hovedlærerinne Vivi Bull ved SGS, etter at hun og Platou har deltatt på ”frk. Björksténs kursur i Haderslev i Sønderjylland”, 1921 (Hofmoen 1930: 30). Foreningen skifter senere navn, men blir i alle år omtalt som GLF (Lauritzsen red. 1971). Den eksisterer fortsatt.
 - 12 For eksempel Vogt Wergeland (1952: 155), Wergeland (1954: 105), Gotved (1956: 2). Artikkelen er dermed avgrenset til tiden *før* ”engelsk gymnastikk” for alvor begynner å vinne innflytelse på norsk kroppsøving. En rekke kilder ligger til grunn for analysen; biografiske intervjuer, private arkiv, (selv)biografier, bilder, avisartikler, tidsskriftartikler, foredrag, lærebøker og andre fagbøker. Teoretisk er artikkelen inspirert av Bengt Molander (1993) *Kunnskap i handling*, og av antropologiske studier av kjønn, kropp, bevegelse og dannelse (*Arena Review* 1989; Pedersen 1998).
 - 13 Med skolelovene av 1936 og Normalplanen av 1939 skifter skolefaget navn; fra *gymnastikk* til *kroppsøving*. Kroppsøving er fremdeles i dag navnet på det obligatoriske skolefaget i norsk grunn- og videregående skole. Normalplanen er

- første norske nasjonale læreplan for kroppsøving; den har felles mål for alle, men ulikt faglig innhold for gutter og jenter. Først med Mønsterplanen av 1974 blir likestilling og likhet i undervisningens mål, innhold og arbeidsmåter innført som prinsipp i norsk grunnskole, og dermed også i kroppsøvfingsfaget.
- 14 Ekern (1946), håndskrevet manus i Inger Carlmarks private arkiv.
 - 15 Ekern (1946), håndskrevet manus i Inger Carlmarks private arkiv.
 - 16 Intervju med Inger Carlmark, Stavanger 20.oktober 2004.
 - 17 Ekern (1946), håndskrevet manus i Inger Carlmarks private arkiv.
 - 18 Kjølåas (1998: 53) og vitnemål fra skolen, utstedt til Inger Ekern.
 - 19 Kjølåas (1998: 75).
 - 20 Jooss besøker Oslo i 1946 og skaper stor entusiasme for fridans med den berømte forestillingen *The Green table*. Kjølåas får et ettårig engasjement som danser hos Jooss, og turnerer med hans ensemble i Canada og USA. Hun ”suger” til seg variert inspirasjon fra amerikansk moderne dans (Kjølåas 1998) og utgir boka *Fridans* (Kjølåas 1946).
 - 21 Jacobi er tidligere elev av Laban og Jaques-Dalcroze (Kjølåas 1998: 75).
 - 22 Hofgaard studerer rytmikk hos Jaques-Dalcroze i Sveits og dans i Tyskland. Hun er ikke den eneste. Blant annet drar også Gerd Bugge alene til Tyskland i 1933 for å utdanne seg til danser. Hun er den første som underviser i Martha Graham teknikk i Norge (Ina Guro Moen, muntlig samtale 28.september 2005).
 - 23 Fra og med 1955 holder engelske pedagoger, i regi av GLF, årlige kurs i Norge. Samtidig begynner Statens lærerkurs å støtte sommerkurs for lærere i England. Kursene blir svært populære. Det er blant annet registrert ni kurs på kursstedet Woolly Hall, Yorkshire fra og med 1957 til 1984. En rekke kurs-rapporter er gjengitt i *Kroppsøving*. Påvirkningen er analysert i tre hovedopp-gaver; Hole (1979), Jenssen (1980), Rossvoll (1987).
 - 24 Begrepet *plastikk* har endret innhold over tid (Poulsen og Vedel 2005). Hansteen (1987: 82) hevder at begrepet brukes i annonser for undervisning i dans i Kristiania rundt år 1900, det signaliserer at undervisningens siktemålt ikke er sosial dans, men kunstdans beregnet for framvisning.
 - 25 Hansteen (1987), Kjølåas (1989), Carlmark (2005), Hagfors Mollatt (2005).
 - 26 På omslaget til boka *Bygg ditt barns kropp* (Arbo 1947) blir det hevdet at Fru Sânta Arbo, etter mange års studier i England, Frankrike, Tyskland og Amerika, er den første til å opprette et *Institutt for Kroppskultur* i Norge, i 1914. Her bygger hun et eget grunnleggende system ”for det daglige livs bevegelser”.
 - 27 Intervju med Titteliten Hagfors Mollatt (2005), utdannet ”lærerinne i kroppskultur” ved Sântas Institutt 1943-1945, Testimonium (vitnemål) fra instituttet 1945, og bøkene Arbo (1947) og Schiøtt (1945).
 - 28 Kritikken mot Ling-gymnastikken er sterk i Norge allerede på 1930-tallet. Norsk lærerlag fremmer da forslag overfor myndighetene om opprettelse av et Kroppsøvingsinstitutt som alternativ til SGS. Instituttet skal dekke grunnskolenes behov for kroppsøvingslærere, utdannet i et aktivitetsinnhold og arbeids-

behov. Ling-gymnastikken blir kritisert for å være uttrykksløs. Den utvisker den enkeltes personlighet og er ikke egnet til å realisere reformpedagogikkens ideer om å frigjøre det enkeltes barns iboende og skapende krefter; ideer som får gjennomslag i målsettingene for faget kroppsøving i Normalplanen av 1939. Det hører med til historien at få kvinner engasjerer seg i de offentlige debattene om Kroppsøvingsinstituttet, og at Platou går imot opprettelsen av et slikt (Holand 2002).

- 29 Hovedorgan for Norges kommunistiske parti. Starter som illegal avis under okkupasjonen i Oslo 10.9.1941. Etter frigjøringen blir *Friheten* dagsavis. Utbredelsen er stor i 1945, men går senere sterkt tilbake. Fra april 1967 blir den ukeavis (*Aschehougs konversasjonsleksikon* 1969).
- 30 Ekern (1947a).
- 31 Ekern (1947b).
- 32 Ekern (1947b: 2).
- 33 Sinding (1947: 2).
- 34 Håvardsholm (1947: 2), Waal (1947: 2). Waal regnes som norsk barne- og ungdomspsykiatris grunnlegger. Hennes kontakt med Wilhelm Reich, elev av S. Freud, gir Waal basis for å forstå hvordan psykiske tilstander får kroppslige uttrykk.
- 35 Kjølaas (1998: 75). Hun underviser også i ”danserisk gymnastikk” ved Eiken Sommerleir i Horten under krigen (Kjølaas 1998: 59). Begrepet ”danserisk gymnastikk” har Kjølaas sannsynligvis fra Laban. I *Gymnastikk und Tanz* omtaler Laban sin egen skole som *Laban-Lehrerin Schule für tänzerische Gymnastik in Stuttgart und Eklingen* (Laban 1926: 123).
- 36 Carlmark (1952; 1953).
- 37 Intervju med Inger Carlmark, Stavanger 20.oktober 2004.
- 38 Se Hole (1979), Jenssen (1980), Rossvoll (1987).
- 39 For eksempel Inger Ekern Carlmark (1946-1947 og 51), Elsa Lindenberg (1947), Signe Gundersen (1951), Marit Frogner Ruud (1953) og Guri Ludt (1954). Jfr. Lauritzsen (1971: 15).
- 40 Wergeland (1954: uten sidetall).
- 41 Wergeland (1954) nevner eksplisitt feidene mellom gymnastikksystemene til Elli Björkstén (1870-1947), Hilma Jalkanen (1889-1964), Ernst Idla (1901-1980), Rudolf Bode (1881-1970), Hinrich Medau (1891-1974) og Agnete Bertram (1893-1983).
- 42 I følge Meidel Sundal (1951: 34) er det Hilma Jalkanen som har uttalt dette.
- 43 Meidel Sundal (1951: 34) bruker dette begrepet.
- 44 Meidel Sundal (1951: 33 og 34).
- 45 Meidel Sundal (1951: 31).
- 46 Meidel Sundal (1951: 31).
- 47 Wergeland (1954: 105).
- 48 Wergeland er gjennom hele sin periode som redaktør av *Kroppsøving*

- (til slutten av 1970-tallet) særlig opptatt av *systematisk og byggende* trening. Han kan plasseres i en naturvitenskapelig fagtradisjon og er sterkt påvirket av Ling-tradisjonen; innholdet i undervisningen skal utformes i tråd med anatomisk og fysiologisk forskning. Som redaktør stiller han kritiske spørsmål, hevder sine synspunkt, men er åpen for og inviterer til debatt.
- 49 Wergeland (1954: 105). Wergeland gir ikke uttrykk for prinsipiell motstand mot dans eller bevegelse til musikk, men er dypt uenig i at dette skal være enerådende i kroppsøving for kvinner. Se for eksempel lederen *Kroppsøving og de rytmiske systemer* (Wergeland 1960: 41).
- 50 Meidel Sundal (1951: 36). Troppen blir skapt og ledet av Ernst Idla (1901-1980) som i 1944 kommer som flyktning til Sverige fra Estland. Han etablerer eget institutt og vil bygge bro mellom idrett og kunst, fysisk aktivitet og estetikk, kropp og psyke. Idlas metode beskrives som "en rytmisk rörelselära avsedd för kvinnor, barn och män. Grundträningen syftar till att träna upp konditionen, koordinationen, styrkan, smidigheten och snabbheten." Målet er å få kroppen til å bevege seg på en koordinert og kraftbesparende måte. Troppen vinner internasjonal anerkjennelse og består for det meste av estiske flyktninger, jenter og kvinner, 14 til 40 år (Laretei 1951). Idla studerer kroppsøving og medisin ved Berlin Universitæt på begynnelsen av 1920-tallet (Idla-Nilsson og Olsson 2001, sitert etter www.gymnastik.se/foreningenidla/new/vadeidla).
- 51 Meidel Sundal (1951: 36).
- 52 Blom og Lindroth (1995). Se også Laitinen (1989) og Brink Lund (2006).
- 53 Meidel Sundal (1951: 36).
- 54 Meidel Sundal (1951: 35).
- 55 Meidel Sundal (1951: 36).
- 56 Meidel Sundal (1951: 37).
- 57 Meidel Sundal (1951: 36) ser et slektskap mellom barns fantasilek, psykodramaet og moderne psykoterapi. Det uttrykket en bør søke, og som "det nevrotiske nåtidsmennesket har så vanskelig å finne", er de opprinnelige behov for følelsesutløsning som kommer til uttrykk i primitiv dans i alle livssituasjoner, i glede, sorg og frykt.
- 58 Laretei (1951). Laretei har inngående kjennskap til Idragymnastikken. Navnet Laretei er estisk.
- 59 Laretei (1951: 117).
- 60 Krogstad (1935, 2.utg. 1947). Krogstad opplyser i forordet til 2.utg. at det "er gjort ytterst få forandringer". Hun håper boka "vil være til nytte for elevene ved våre utdanningsanstalter og lærerskoler".
- 61 Laine (1989: 18-19), Laitinen (1989), Brink Lund (2006: 56-57), Lundquist Wannerberg (2004).
- 62 Begge kommenterer og drøfter erfaringer fra konferansen gjennom artikler i *Kroppsøving*: Eidseth 1953; Wergeland 1953a; Jalkanen (oversatt og kommentert av Wergeland) 1953.

- 64 Meidel Sundal (1951: 34) viser eksplisitt til Margaret Meads forskning. For dypere innsikt i Meads forskning, se for eksempel Melhuus, Rudi og Solheim (1992).
- 65 Aas (1940) og Hauge-Moe (1990).
- 66 Hvordan og hvorfor denne formen for kroppskultur og dans etter hvert blir sterkt kvinnedominert, samtidig som mannlige dansere blir oppfattet som feminine og marginalisert, ligger utenfor denne artikkelens rammer.
- 67 Korsgaard (1982), Trangbæk (2005), Brink Lund (2006: 62).
- 68 Laitinen (1989: 23).
- 69 Carlmark (1952:119).
- 70 Gotved (1956: 3).
- 71 Sven Møller Kristensen, sitert av Gotved (1956: 3-4).
- 72 Hvorvidt de er aktive debattanter i andre fora, er ikke undersøkt.
- 73 Wergeland red. (1970).
- 74 Begrepet kommer av gresk *epigonos* som betyr 'etterfødt'; dvs. en etterkommer. Det viser til et menneske som ikke har selvstendig skaperevne, men som etterlikner en stor forgjenger. Begrepets negative innhold er knyttet til den romantiske dyrkingen av epigonerens motsetning: Det originale menneske (*Filosofisk leksikon* 1993: 113).
- 75 Platou (1925: forordet).
- 76 Flere informanter; Husby og Naadland (1975).
- 77 Dahle og Wergeland red. (1958). 2. og 3. utgave kommer i 1962 og 1967.
- 78 Brink Lund (2006).
- 79 Motvilje mot kvinners deltakelse i konkurranser blir begrunnet i en angst for fysisk overanstrengelse av kvinner som igjen kan skade reproduksjonsevnen. Men denne motstanden begrunnes også etisk; for eksempel i reformpedagogikkens visjoner om å realisere den enkeltes iboende egenskaper, fremme solidaritet og demokrati. Motstanden kan også være begrunnet i dansens særpreg. Dans er primært sosial og estetisk kommunikasjon uten konkurranse som motivasjon. Meningen er innbakt i det å danse som kunstnerisk, sosialt og religiøst uttrykk eller som show/underholdning. Den kroppslige grunntreningen er ikke et mål i seg selv, men en skolering av kroppen som legger grunnlaget for danserens evne til å uttrykke seg. Grensene mellom dans som kunstuttrykk og estetisk gymnastikk er og var flytende. Som i dans, kan motstanden mot konkurranse i gymnastikken også være næret av en motvilje mot å *flytte fokus* – fra å være i bevegelsen, i opplevelsen, i de aktuelle følelsene, altså fra å være i *en ekstensiell væren*.
- 80 Ut fra sammenhengen er det rimelig å anta at det har sneket seg inn en skrivefeil i overskriften, og at det skal være "fysisk fostring" – ikke forskning.
- 81 Lederen er ikke signert, men det er rimelig å tro at det er redaktør Wergeland som har skrevet den.

Muntlige kilder

- Inger Carlmark, intervju, Stavanger 20.oktober 2004.
Titteliten Hagfors Mollatt, intervju, Oslo november 2005.
Ina Guro Moen, samtale, Oslo 28.september 2005.

Skriftlige kilder

- Arbo, S. (1947). *Bygg ditt barns kropp. Sånta gir gode råd til barn og foreldre*. Oslo: Eget forlag.
- Björkstén, E. (1918). *Kvinnogymnastik. Första delen*. Helsingfors: Holger Schildts Förlag.
- Bull, V. (1940). Våre gymnastikk lærerinnens utdanning. Aas, E. K. (red.) *Norges gymnastikk- og Turnforbund 50 år 1890 – 1940*. Jubileumsskrift. Norges Gymnastikk og Turnforbund og Norges Turnveteraner. Oslo. s. 84-86.
- Carlmark, I. (1952). "De fire store" i bevegelseslæren. *Kroppsøving*, Nr. 6: 118-120.
- Carlmark, I. (1953). Kurs i fri danseteknikk og bevegelseslære i Stockholm ved professor Rosalia Chlades, Wien. *Kroppsøving*, nr. 4: 81-83.
- Dahle, S., Bilet, L., Wergeland, H. red. (1958). *Gymnastikk. Kartotek over øvinger i sal*. Statens ungdoms- og idrettskontor/Kirke- og Utdanningsdepartementet. Oslo. (2. og 3. utg. i 1962 og 1967).
- Eidseth, M. R. (1953). 2. internasjonale kongress for fysisk fostring for kvinner. *Kroppsøving*, nr.7: 139-141.
- Ekern, I. (1946). Kvinnegymnastikk. Håndskrevet manus i privat arkiv.
- Ekern, I. (1947a). Gymnastikkundervisningen og musikken. I anledning Tore Sindings artikkel. *Friheten*, 29.april, s. 2 og 8.
- Ekern, I. (1947b). Kvinnegymnastikk. *Friheten*, 20.mai, s. 2.
- Gotved, H. (1956). Status i gymnastikksalen. *Kroppsøving*, nr.1: 2-8.
- Hauge-Moe, P. (1990). *Norges Gymnastikk- og Turnforbund 100 år 1890-1990*. Norges Gymnastikk- og Turnforbund. Oslo.
- Hofmoen, S. (1930). Fröken Björkstén. Hennes innflydelse på gymnastikkens utvikling i Norge. *Elli Björkstén 60 år*, utgitt av Svensk Förbund för fysisk fostran för Finlands kvinnor, organ för Nordisk Förbund för kvinnogymnastikk. 16. oktober, s. 28-31.
- Husby, B., Naadland, J. (1975). *Kroppsøving - samvær eller kappestr?id?* NKS-forlaget. Oslo.
- Håvardsholm, B. (1947). Gymnastikken i skolen: Trangen til å bruke kroppen er fundamental hos barn. *Friheten*, 13.juni, s. 2.
- Idla-Nilsson, D., Olsson, I. (2001). *Idlaflickorna och Ernst Idla*. JHM Förlag.

- Jalkanen, H. (1953). Den finske kvinnegymnastikks grunnproblemer. Foredrag ved *Den 2. internasjonale kongress for fysisk fostring for kvinner* i Paris, 1953. Oversatt fra engelsk av Harald Wergeland. *Kroppsøving*, nr. 8: 149-152. (Med kommentarer ved Wergeland).
- Krogstad, J. T. (1935). *Kvinnegymnastikk, Del I*. Grøndal & Søns Forlag. Oslo.
- Krogstad, J. T. (1947). *Kvinnegymnastikk, Del I*. 2.utg. Grøndal & Søns Forlag. Oslo.
- Kjølaas, G. (1946). *Fri dans*. Ernst G. Mortensen. Oslo.
- Kjølaas, G. (1998). *Dans, ropte livet*. Eget forlag. Oslo.
- Laretei, H. (1951). Om några gymnastiska problem i samband med Idragymnastiken. *Kroppsøving*, nr.6: 112-119.
- Lauritzen, Aa. I. (1954). Hvor fellesoppdragende kan vi gjøre kroppsøvinga? *Kroppsøving*, nr. 8: 161-162.
- Lauritzsen, Aa. I. (red.) (1971). *Oslo og Omegn Gymnastikklærerforening. GLF 50 år 1921-1971*. Oslo og Omegn Gymnastikklærerforening. Oslo.
- Meidel Sundal, K. (1951). Sterkere påkjenningskrav til kvinnens fysiske fostring, *Kroppsøving*, nr.2: 32-37.
- Platou, E. (1925). *Gymnastikktabeller for piker 3.-5.klasse*. J. W. Cappelens Forlag. Oslo.
- Platou, E. (1926). *Gymnastikktabeller for piker 6.-8.klasse*. J. W. Cappelens Forlag. Oslo.
- Platou, E. (1940). *Kvinnegymnastikk*. Aas, E. K. (red.). *Norges gymnastikk- og Turnforbund 50 år 1890 – 1940*. Jubileumsskrift. Norges Gymnastikk og Turnforbund og Norges Turnveteraner. Oslo. s. 79-81.
- Schiøtt, J. (1945). *Mosjon, mykhet, akrobatikk*. Eget forlag. Oslo.
- Sinding, T. (1947). Musikk, sang og gymnastikk i skolen. *Friheten*, 20.mars, s. 2.
- Vogt Wergeland, H. (1952). Fridans i skolen. *Kroppsøving*, nr. 7: 155-159.
- Waal, N. (1947). Gymnastikken i skolen: Å utvikle en organisk og ledig kroppsholdning. *Friheten*, 12.juni., s. 2.
- Wergeland, H. (1953a). 2. kongress for fysisk forskning av jenter og kvinner.⁸⁰ *Kroppsøving*, nr. 6: 116-118.
- Wergeland, H. (1953b). Et foredrag. (Oversatt foredrag av Hilma Jalkanen. *Kroppsøving*, nr. 8: 149-152.
- Wergeland, H.⁸¹ (1954). Fra repetisjonskurset: Hvilken linje følger jentegymnastikken? Leder, *Kroppsøving*, nr.6: 105.
- Wergeland, H. (1960). Kroppsøving og de rytmiske systemer. *Kroppsøving*, nr. 3: 41- 42

Referanser

- Aas, E. K. (red.) (1940). *Norges gymnastikk- og Turnforbund 50 år 1890 – 1940*. Jubileumsskrift. Norges Gymnastikk og Turnforbund og Norges Turnveteraner. Oslo.
- Arena Review* (1989). Special issue: Ethnographic Methods in the Sociology of sport, 13 (1).
- Aschehougs konversasjonsleksikon* (1969). Bind 7, 5. utgave. H. Aschehoug & co. (W. Nygaard). Oslo.
- Blom, A. K., Lindroth, J. (1995). *Idrottshistoria. Från antikens arenor til moderen massrörelse*. SISU Idrottsböcker. Farsta.
- Brink Lund, B. (2006). Medaugymnastikens modtagelse i det danske kvindegymnastikmiljø 1936-1941. Temanr. *Kvinder, køn og krop – kulturelle fortællinger*. *Idræthistorisk Årbog*, s.65-76.
- Filosofisk leksikon* (1993). Redigert av Poul Lübcke. Forsythia norsk utgave.
- Hansteen d.y., V. (1987). *Dans. Om scenedansens utvikling og vilkår i Norge*. Hovedoppgave. Institutt for teatervitenskap. Universitetet i Oslo. Oslo.
- Hansteen d.y., V. (1989). *Historien om norsk ballet*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Holand, Aa. (2002). *Striden om kroppsøvingsinstituttet. Et bidrag til kroppsøvingsfagets historie*. Høgskolen i Bodø. Bodø.
- Hole, R. (1979). *Hva sier engelske håndbokforfattere om dans som fag i grunnskolen*. Hovedoppgave. Norges idrettshøgskole. Oslo.
- Jenssen, R. (1980). "Effort"-teorien hos Rudolf Laban. En analyse av noen sentrale aspekter ved teorien sett i forhold til dans og undervisning i dans. Hovedoppgave. Norges idrettshøgskole. Oslo.
- Korsgaard, O. (1982). *Kampen om kroppen. Dansk idræt gennem 200 år*. Gyldendal. København.
- Laban, R. v. (1926). *Gymnastik und Tanz*. 2. auflage. Verlag Gerhard Stalling. Oldenburg i.o.
- Laban, R. (1948). *Modern Educational Dance*. Macdonald and Evans. Suffolk.
- Laine, L. (1989). In search of a physical culture for women - Elli Björkstén and women's gymnastics. *Scandinavian Journal of Sport Sciences*, 11 (1): 15-20.
- Laitinen, A. (1989). In search of a physical culture for women – Women's movement culture in everyday life; Elli Björkstén's heritage today. *Scandinavian Journal of Sport Sciences*, 11 (1): 21-28.

- Jalkanen, H. (1953). Den finske kvinnegymnastikks grunnproblemer. Foredrag ved *Den 2. internasjonale kongress for fysisk fostring for kvinner* i Paris, 1953. Oversatt fra engelsk av Harald Wergeland. *Kroppsøving*, nr. 8: 149-152. (Med kommentarer ved Wergeland).
- Krogstad, J. T. (1935). *Kvinnegymnastikk, Del I*. Grøndal & Søns Forlag. Oslo.
- Krogstad, J. T. (1947). *Kvinnegymnastikk, Del I*. 2.utg. Grøndal & Søns Forlag. Oslo.
- Kjølaas, G. (1946). *Fri dans*. Ernst G. Mortensen. Oslo.
- Kjølaas, G. (1998). *Dans, ropte livet*. Eget forlag. Oslo.
- Laretei, H. (1951). Om några gymnastiska problem i samband med Idlagymnastiken. *Kroppsøving*, nr.6: 112-119.
- Lauritzen, Aa. I. (1954). Hvor fellesoppdragende kan vi gjøre kroppsøvinga? *Kroppsøving*, nr. 8: 161-162.
- Lauritzen, Aa. I. (red.) (1971). *Oslo og Omegn Gymnastikklærerforening. GLF 50 år 1921-1971*. Oslo og Omegn Gymnastikklærerforening. Oslo.
- Meidel Sundal, K. (1951). Sterkere påkjenningskrav til kvinnens fysiske fostring, *Kroppsøving*, nr.2: 32-37.
- Platou, E. (1925). *Gymnastikktabeller for piker 3.-5.klasse*. J. W. Cappelens Forlag. Oslo.
- Platou, E. (1926). *Gymnastikktabeller for piker 6.-8.klasse*. J. W. Cappelens Forlag. Oslo.
- Platou, E. (1940). *Kvinnegymnastikk*. Aas, E. K. (red.). *Norges gymnastikk- og Turnforbund 50 år 1890 – 1940*. Jubileumsskrift. Norges Gymnastikk og Turnforbund og Norges Turnveteraner. Oslo. s. 79-81.
- Schiøtt, J. (1945). *Mosjon, mykhet, akrobatikk*. Eget forlag. Oslo.
- Sinding, T. (1947). Musikk, sang og gymnastikk i skolen. *Friheten*, 20.mars, s. 2.
- Vogt Wergeland, H. (1952). Fridans i skolen. *Kroppsøving*, nr. 7: 155-159.
- Waal, N. (1947). Gymnastikken i skolen: Å utvikle en organisk og ledig kroppsholdning. *Friheten*, 12.juni., s. 2.
- Wergeland, H. (1953a). 2. kongress for fysisk forskning av jenter og kvinner.⁸⁰ *Kroppsøving*, nr. 6: 116-118.
- Wergeland, H. (1953b). Et foredrag. (Oversatt foredrag av Hilma Jalkanen. *Kroppsøving*, nr. 8: 149-152.
- Wergeland, H.⁸¹ (1954). Fra repetisjonskurset: Hvilken linje følger jentegymnastikken? Leder, *Kroppsøving*, nr.6: 105.
- Wergeland, H. (1960). Kroppsøving og de rytmiske systemer. *Kroppsøving*, nr. 3: 41- 42

- klass och genus i skolans fysiska fostran 1919-1962.*
Doktoravhandling. Stockholms Universitet. Stockholm.
- Melhuus, M., Rudi, I., Solheim, J. (1992). Antropologien og kjønnet. Taksdal, Arnhild og Widerberg, Karin (red.). *Forståelser av kjønn i samfunnsvitenskapenes fag og kvinneforskning*. adNotam Gyldendal. Oslo. s. 9-50.
- Molander, B. (1993) *Kunnskap i handling*. Daidalos. Gøteborg.
- Pedersen, K. (1998) Doing feminist ethnography in the "wilderness" around my hometown. Methodological reflections. *International Review of the Sociology of sport* 33/4: 393-402
- Poulsen, A. L., Vedel, K. (2006). Kvindegymnastik, scenisk dans og kvindernes medborgerskab i 1920erne og 1930erne. *Temar. Kvinder, køn og krop – kulturelle fortællinger. Idrætshistorisk Årbog*, s.65-76.
- Rossvoll, R. (1987). *Movementretningen i Norge. Ca. 1950-1970. Om formidling og forståelse av ideene*. Hovedoppgave. Levanger lærerhøgskole. Levanger.
- Trangbæk, E. (2005). *Kvindernes idræt. Fra rødder til top*. Gyldendal. København.
- Wergeland, H. (red.). (1970). *100 år. Den Gymnastiske Centralskole 1870-1915. Statens gymnastikskole 1915-1968. Norges idrettshøgskole 1968-1970*. Norges idrettshøgskole. Oslo.